

**[0427] Het tijdstip van het graven van het Schuitendiep ten
 zuidoosten van Groningen**

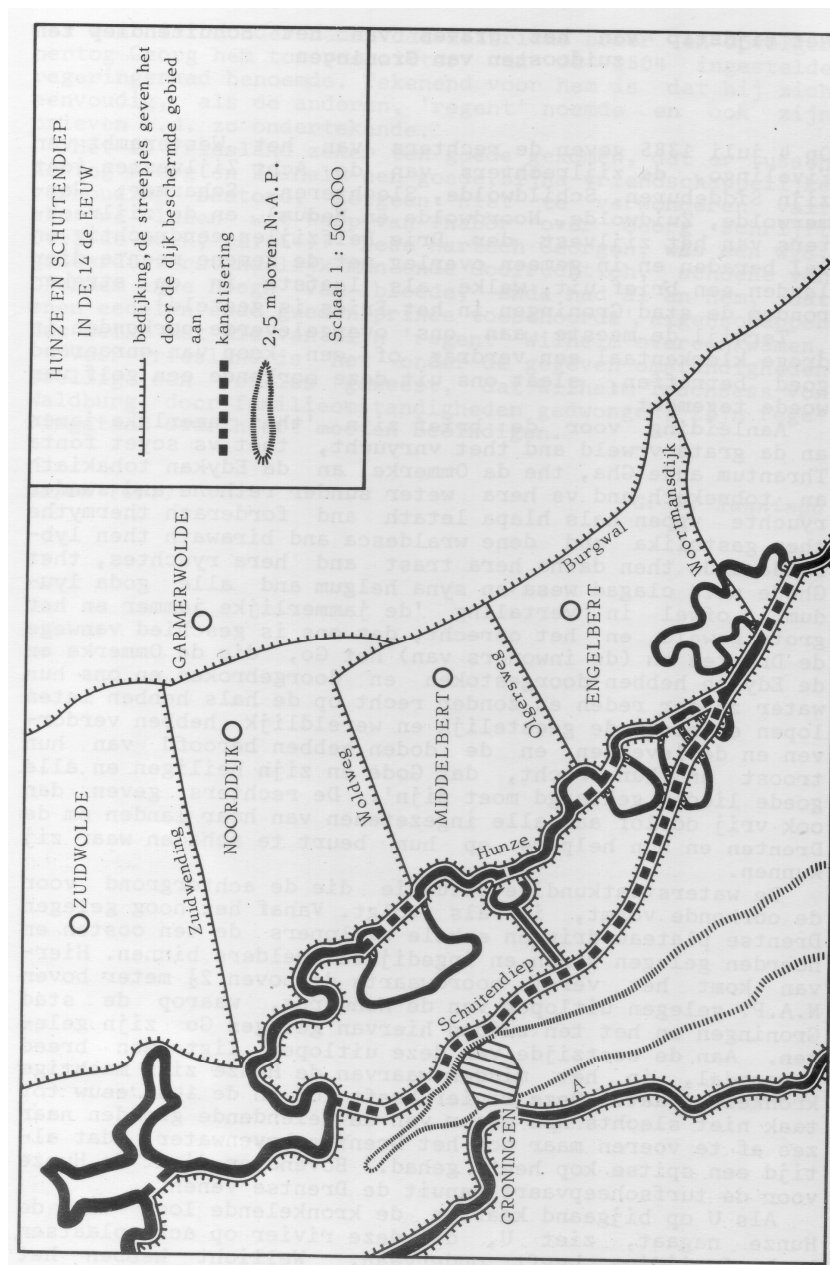
Op 4 juli 1385 geven de rechters van het Westerampt van Fivelingo, de zijlrechters van de Acht Zijlvesten (dat zijn Siddeburen, Schildwolde, Slochteren, Scharmer, Garmerwolde, Zuidwolde, Noordwolde en Bedum) en de zijlrechters van het zijlvest der Drie Delfzijlen eendrachtig en wel beraden en in gemeen overleg met de gemene meente dier landen een brief uit, welke als laatste in de streken rondom de stad Groningen in het Fries is gesteld¹.

Terwijl de meeste aan ons overgeleverde oorkonden in droge klerkentaal een verdrag of een koop van onroerend goed betreffen, slaat ons uit deze oorkonde een golf van woede tegemoet.

Aanleiding voor de brief zijn 'thet jamerlike jamer an da grata vrweld and thet vnryucht, thet vs scyet fonta Thrantum ande Gha, the da Ommerke an da Edykan tohakiath an tobrekath and vs hera water sunder rethene and sunder ryuchte vppen hals hlapa letath and forderath thermythe then gastelika and dene wraldesca and birawath then lybbanda ande then datha hera trast and hera ryuchtes, thet Ghode mote clagad wesa an syna helgum and alle goda lyudum', ofwel in vertaling 'de jammerlijke jammer en het grote geweld en het onrecht, dat ons is geschied vanwege de Drenten en (de inwoners van) het Go, die de Ommerke en de Edykan hebben doorgestoken en doorgebroken en ons hun water zonder reden en zonder recht op de hals hebben laten lopen en hiermede geestelijk en wereldlijk hebben verdorven en de levenden en de doden hebben beroofd van hun troost en hun recht, dat Gode en zijn heiligen en alle goede lieden geklaagd moet zijn'. De rechters geven dan ook vrij oorlof aan alle ingezetenen van haar landen om de Drenten en hun helpers op hun heurt te schaden waar zij kunnen.

De waterstaatkundige situatie die de achtergrond voor de oorkonde vormt, is als volgt. Vanaf het hoog gelegen Drentse plateau dringen enkele uitlopers de ten oosten en noorden gelegen venen en ingedijkte kwelders binnen. Hiervan komt het verst noordwaarts de boven 2 1/2 meter boven N.A.P. gelegen uitloper van de Hondsrug, waarop de stad Groningen en het ten zuiden hiervan gelegen Go zijn gelegen. Aan de oostzijde van deze uitloper ligt een breed stroomdal, in het midden waarvan de Hunze zijn machtige kronkels slaat. Deze rivier heeft tot in de 14de eeuw tot taak niet slechts het water van de belendende gronden naar zee af te voeren maar ook het Drentse bovenwater, dat altijd een spitse kop heeft gehad. Bovendien dient de Hunze voor de turfscheepvaart vanuit de Drentse venen.

Als U op bijgaand kaartje de kronkelende loop van de Hunze nagaat, ziet U, dat deze rivier op acht plaatsen bochtafsnijding heeft ondergaan. Wellicht hebben het

klooster Aduard, dat ten behoeve van zijn turfvoorziening reeds in 1262 ten oosten van de Hunze gelegen moerassen en weiden van de buren van Zuidlaren kocht², en de stad Groningen hierbij samengewerkt. Ondanks deze bochtafsnijdingen is in de 14de eeuw de afwatering via de Hunze erbarmelijk. In 1321, 1332 en 1365 dokteren de aangelanden er nog aan³, maar in 1370 geven als eersten de kerspelen Engelbert en Middelbert de moed op en gaan met hun afwatering over naar het zijlvest der Drie Delfzijlen⁴.

Bij deze inlatingsbrief krijgen beide kerspelen, die door een loodrecht op de Hunzedijk staande zuidwending of zijdijk, de huidige Olgersweg, zijn gescheiden, in de noord-oosthoek van hun gebied een zijl door de Burgwal, de dijk die genoemd zijlvest in het zuid-oosten beschermt tegen het Drentse bovenwater. Deze als een daad van menslievendheid beschreven inlating in het zijlvest brengt voor de ingelanden van Engelbert en Middelbert met zich mede, dat zij hun dijken, te weten de Omerke en de Edykan, in breedte en hoogte goed en gaaf moeten onderhouden, hetgeen de zijlrechters van het zijlvest zo vaak als zij dit willen, zullen schouwen. Het zijlvest geeft ten behoeve van de verbetering van beide genoemde dijken 32 goede schilden voor de aankoop van 7 1/2 gras land.

Het is duidelijk, dat de beide dijken, de Omerke en de Edykan, die Engelbert en Middelbert in 1370 zo goed moeten onderhouden, de dijken zijn, die hun gebied moeten beschermen tegen het Drentse bovenwater. Uitgaande van 'E' als een gebruikelijke naam voor een rivier, vormen dan de Edykan de dijk langs de oostelijke oever van de Hunze en blijft voor de Omerke slechts over de zuidelijke dijk van het gebied, de huidige Woortmansdijk.

Het zijn dus deze twee dijken, die in het natte voorjaar van 1385 zijn doorgestoken door de Drenten en hun helpers. De Drenten moeten wel tot hun enkels in het water hebben gestaan, dat zij tot deze onchristelijke daad zijn overgegaan, waarbij zij er kennelijk niet bij hebben stilgestaan, dat zo de Groningers er tot hun hals onder kwamen.

De betekenis van de oorkonde van 1385 voor onze kennis van de waterstaatkundige verhoudingen in de 14de eeuw is hiermede niet uitgeput. Ook voor het antwoord op de vraag, wanneer het Schuitendiep van de Roodehaan naar de stad is gegraven, is deze oorkonde van belang. H.O. Feith I acht dit tijdstip geheel onzeker⁵. De schrijver van de Kronijk van Groningen en de Ommelanden uit 1743 neemt het jaar 1259 als juist aan⁶. Bij hem sluiten zich in de 19de eeuw H.A. Wijnne⁷ en in de 20ste eeuw C.H. Peters⁸ aan. Voorkeur voor graving in de 14de eeuw hebben J. Kloppenburg⁹ ('spoedig na 1332'), A.E. van Giffen en H. Praamstra¹⁰ ('omstreeks 1350') en P.M. Bos¹¹ ('omstreeks 1360'). R.K. Driessen¹² vindt 'enige jaren voor 1424' waarschijnlijk, hetgeen J. Kooper¹³ met hem eens is maar op de voorafgaande bladzijde verzwakt door ook 'omstreeks 1430' als mogelijk te noemen.

Uit de oorkonde van 1385 kan worden geconcludeerd, dat het Schuitendiep in dat jaar nog niet bestaat, want, als dit wel het geval was geweest, had het Schuitendiep het bovenwater afgevoerd en had het doorsneden van twee aan de andere kant gelegen dijken geen redelijke zin. Hiermede zijn de dateringen die vóór 1385 liggen, van de baan.

Reeds R.K. Driessen¹⁴ maakt er opmerkzaam op, dat het graven van het Schuitendiep in elk geval moet hebben plaats gehad vóór 1424. In dit jaar wordt immers het Damsterdiep gegraven, waardoor de Hunze wordt doorsneden en zo voor de scheepvaart ongeschikt wordt. Dit kan alleen dan zonder bezwaar, indien die scheepvaart reeds eerder van de Roodehaan naar de stad is geleid.

Het is mogelijk om de grenzen van het graven van het Schuitendiep nog nauwer te trekken. Toen bisschop Frederik van Blankenheim in 1400 Groningen vergeefs ging belegeren om deze trots geworden stad weer tot erkenning van zijn oppergezag te dwingen liet hij een droge gracht graven ten noorden van de ter plaatse van het Sterrebos gelegen Kempkensberg, die oostwaarts nederging 'totten Lopenden diepe, dat heerkumt uuth Helpemer hamrick'¹⁵. Wat zou dit Lopende diep anders moeten zijn geweest dan het met eb en vloed heen en weder lopende water van het Schuitendiep, dat vanuit het zuidoosten door het Helperoosterhamrik naar de stad stroomde?

Ik waag het tijdvak, waarin het Schuitendiep moet zijn gegraven, nog iets meer in te perken. De stad Groningen grijpt immers door deze graving diep in in de waterstaat van heel het oostelijke gedeelte van het Gorecht. Gezien de vele belanghebbenden zou dit alleen mogelijk zijn, indien alle betrokkenen zouden medewerken en van deze uiterst belangrijke overeenkomst zou elke belanghebbende ongetwijfeld een oorkonde hebben verlangd en als goud hebben bewaard. Er is echter geen oorkonde, zelfs niet in de vorm van een vidimus, overgeleverd over het graven van het Schuitendiep. Zou dit er niet op wijzen, dat de stad ten tijde van die graving baas is in het Gorecht en het Schuitendiep graaft in eigen gerechtigheid? Gedurende de 14de eeuw is dit alleen mogelijk na 1392, in welk jaar de deken en het kapittel van de Dom te Utrecht al hun 'gherichten ende heerlicheiden tot Groninghen, hoghe ende leghe, bynnen ende buten Gronynghen gheleghe, mit Wolde ende mit Ghoe' met onder meer de wegen en watergangen verpacht aan de stad voor 100 jaren¹⁶. Deze pacht duurt tot 1405, in welk jaar bisschop Frederik van Blankenheim de stad dwingt om hem haar recht op genoemde 'gherichten ende heerlicheiden' over to geven¹⁷.

Zo is dus de conclusie, dat het Schuitendiep tussen 1392 en 1400 is gegraven.

Met dit voor die tijd grootse werk slaat de stad drie vliegen in één klap. Er zijn namelijk drie belangen, die bij de waterbeheersing steeds om de voorrang strijden, te weten in de eerste plaats handel en scheepvaart, in de tweede plaats afwatering en in de derde plaats defensie.

Het belang der kooplieden en schippers bij een zo goed mogelijke bevaarbaarheid brengt met zich mede, dat de rivier zo veel en zo lang mogelijk water bevat. Dit is meer het geval, naarmate het bovenwater minder snel naar zee afstroomt en het zeewater verder het land binnendringt. Het belang der gehele bevolking, inclusief de kooplieden en de schippers, bij een goede afwatering eist, dat het bovenwater zo snel mogelijk naar zee wordt afgevoerd en het zeewater zo weinig ver als mogelijk is, in de rivier naar binnen dringt. Hierbij voegt zich in een omgrachte stad het belang der defensie, dat vestinggrachten zo veel mogelijk een gelijkblijvend peil hebben, onafhankelijk van regenval en eb en vloed. Als een kompromis niet mogelijk was, had splitsing der functies over verschillende waterlopen plaats.

Het komt vrijwel nooit voor, dat die drie belangen alle drie voor 100% kunnen worden gediend, zoals hier het geval is bij het graven van het Schuitendiep. In de eerste plaats trekt de stad zo de turfscheepvaart van de Hunze naar zich toe. In de tweede plaats bevrijdt zij de langs de Hunze gelegen landen, waaronder het Oosterstadshamrik en het ten oosten van het Reitdiep gelegen gedeelte van het Westerstadshamrik van de overlast van het Drentse bovenwater. In de derde plaats dient zij haar defensie, doordat zij nu haar grachtenstelsel kan voeden met het aan de oostzijde tegen de stad aan noordwaarts stromende Hunzewater, dat dank zij de dijken aan weerskanten van het Schuitendiep ongeveer het waterpeil heeft van de Hunze bij de Roodehaan.

Eén vraag blijft nu nog te beantwoorden over, namelijk: hoe moet het met de afwatering van het ten westen van het Schuitendiep gelegen gebied, dat niet kan afwateren op het Schuitendiep met zijn door dijken gehandhaafde hoge peil? Het water wordt door duikers onder het Schuitendiep doorgeleid. De duiker of pomp van de polder de Meeuwert naar het Oosterstadshamrik wordt in de nacht van 8 op 9 Slachtmaand 1793 lek, zodat het water van het Schuitendiep met geweld aan de ene kant de Meeuwert en aan de andere kant het Oosterstadshamrik binnenstroomt. Met de grootste moeite wordt de pomp aan beide einden gestopt. Het is nog een wonder, dat die houten duiker het ongeveer vierhonderd jaar heeft uitgehouden. De ingelanden van de Meeuwert proberen het herstel van de duiker op de stad af te schuiven in een proces, dat van 1794 tot 1809 bij het Gerechtshof hangt. Het wordt geschikt in die zin dat de stad goedgevindt dat de ingelanden, die reeds in 1794 op de westelijke dijk van het Schuitendiep tijdelijk een watermolentje hebben geplaatst, hun water mogen blijven uitmalen op het Schuitendiep. Zij blijven echter verplicht tot betaling van het zijlschot in het zijlvest der Drie Delfzijen¹⁸.

N o t e n

1. Das Fivelgoer Recht, hrsg. von W.J. Buma & W. Ebel, 1972 , bl. 108.- Vgl. ook: Oorkondenboek van Groningen en Drente II, (1899), nr. 748.
2. Oorkondenboek van Groningen en Drenthe I, (1896), nrs.131 en 135.
3. Idem, nrs. 272, 330 en 394.
4. Idem, nr 571.
5. Redevoering ter gelegenheid van het 25-jarig feest der maatschappij tot nut van 't algemeen enz., (1809), Aanteekeningen, bl. 60.
6. Bl. 54.
7. Handel en ontwikkeling van stad en provincie Groningen, (1865), bl. 8.
8. Oud-Groningen, (1906), bl. 16.
9. De waterstaatkundige ontwikkeling van de omgeving der stad Groningen, Tijdschrift van het K.N.A.G., deel 67, (1950), bl. 10.
10. Bijdrage tot de geschiedenis van de stad Groningen binnen de diepen, Groningse Volksalmanak voor 1962, bl. 73.
11. De Fivel en hare verzanding, bewerkt door J. van Veen, Tijdschrift van het K.N.A.G., deel 47, (1930), bl. 19.
12. Monumenta Groningana veteris aevi inedita, II, (1824), blz. 282-283.
13. Het waterstaatsverleden van de provincie Groningen, (1939), blz. 85 en 86.
14. A.w., II, blz. 282-283.
15. De kroniek van Sicke Benninge, 1e en 2e deel (Kroniek van Van Lemego), uitgegeven door J.A. Feith en P.J. Blok, (1887), bl. 57.
16. Oorkondenboek van Groningen en Drente II, (1899), nrs 846, 847 en 850.
17. Idem, nrs 1218-1223.
18. H.O. Feith, a.w., Aanteekeningen, blz. 62-64.